

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Х. В. Горецька,
*здобувач кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

УДК 340.12

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Здійснено філософсько-правове дослідження співвідношення правової соціалізації та правової культури. Правовий світогляд закладає аксіологічні основи сприйняття правової дійсності та має фундаментальне значення для формування правової свідомості та правової культури. Правова соціалізація відбувається через формування як правової свідомості, так і правової культури.

Ключові слова: правова соціалізація, правова культура, правовий світогляд, правова свідомість.

Поняття правової соціалізації нерозривно пов'язане із суміжними поняттями “правова культура”, “правова свідомість” та “правовий світогляд”. Встановлюючи співвідношення між цими поняттями, застосуємо підхід Гайдеггера, який трактує наявні об'єкти в контексті підручності, до яких ми звертаємося у порядку “стурбованої обачності”. При цьому, розуміючи річ як “підручне”, Гайдеггер приписує їй придатність для певної дії, котра, у свою чергу, розгортається заради певної мети.

На думку Є. Борисова, в гайдеггеріанстві будь-яке підручне має потрійну систему відсилань:

- а) до іншої речі;
- б) до дії, для котрої та придатна;
- в) до мети, задля якої вчиняється певна дія (наприклад, молоток відсилає до цвяхів, їх забивання та захист від непогоди як кінцевої мети будівництва) [1, с. 36].

Тобто, даючи поняття правової соціалізації, ми повинні найперше звернутися до її зв'язків з іншими явищами, серед яких визначальне місце займає правова культура.

Слово “соціалізація” увів у науковий обіг Ф. Х. Гіддінс, розуміючи його як процес розвитку соціальних якостей людини чи спосіб адаптації до суспільного життя. Втім, феномен соціалізації став предметом досліджень набагато раніше. Деякі дослідники вбачають зародки таких вчень ще в Стародавній Греції, зокрема

у вченнях Аристотеля, який описував форми спільного співіснування, в яких повинно протікати життя людей, щоб вони могли реалізувати найкращі людські здібності. Щоб стати повністю розвиненою, людина повинна послідовно пройти етапи соціалізації, пов'язані з сім'єю, поселенням (співтовариством сімейств) та містом-державою. Тільки після цього людина може розкрити, ким вона є насправді [2, с. 136].

Слово “культура” вперше з'являється в працях поетів та вчених Стародавнього Риму. Нею називали діяльність з оброблення та обробки чого-небудь (так, оброблення землі називали агрокультурою тощо). При цьому під культурою розуміли не тільки цілеспрямовану дію на предмет, але й пошанування: недарма існує зв'язок між “культурою” та “культом” [3, с. 9–10].

Але самостійного значення слово “культура” набуло, як відомо, у працях С. Пуффендорфа, котрий під культурою розумів результат діяльності людини. Цей погляд відображається у сучасному розумінні культури. Напевно, для всіх визначень попри притаманну їм строкатість (таких визначень нараховується нині понад 500 [4, с. 41]) властивим є протиставлення культури природному становищу предмета, стихійним явищам.

Метою статті є дослідження філософсько-правового виміру співвідношення правової соціалізації та правової культури.

У цьому дослідженні ми будемо спиратися на розуміння феномену правової соціалізації крізь призму диспозиційної теорії особистості, що сформульовано у такому її визначенні: це процес створення диспозицій поведінки особи, коли та починає задовольняти свої потреби існування і розвитку за конкретних умов, ефективно використовуючи правові або інші засоби, що відповідають чи принаймні не суперечать чинним правовим нормам.

Формування правових диспозицій вимагає:

а) формування обґрунтованих уявлень людини про власні потреби за певних життєвих умов;

б) формування поняття про правомірні засоби задоволення таких потреб.

Важливо, що у процесі правової соціалізації особа набуває здатність не просто діяти певним чином за певних умов (примітивні диспозиції), а інтерпретувати правову дійсність таким способом, котрий найбільше узгоджується з інтерпретацією суспільства чи окремих суспільних груп.

Ми виокремлюємо такі різновиди правової соціалізації: за віковою групою вона поділена на правову соціалізацію дітей, молоді та дорослого населення; за змістом — на позитивно-правову, природно-правову та інтегративну; за спрямованістю — на правове виховання та правову адаптацію; за ступенем контрольованості — на стихійну, відносно спрямовану, відносно соціально контрольовану та свідому трансформацію людиною власної правосвідомості; за кількістю учасників — на індивідуальну, групову та суспільну; за обсягом і специфічністю одержуваних знань — на загальну, групову та особливу.

У свою чергу, детермінанти правової соціалізації погруповані нами таким чином: за спрямованістю — на внутрішні (залежать від психіки та волі суб'єкта) та зовнішні (не залежать від неї); у свою чергу, зовнішні поділяються за поширенням на мегафактори (всі, що однаково впливають на все населення Земної кулі), макрофактори (чинять вплив на населення певної країни чи групи країн), мезофактори (географічні та адміністративні регіони, області, райони, міста, селища і села), мікрофактори (чинять вплив на окремих осіб); залежно від зв'язку з волею та свідомістю особи — на об'єктивні (не залежать від волі і свідомості суб'єкта), суб'єктивні (залежать від його волі) та змішані (частково залежать від волі суб'єкта); за контрольованістю — на стихійні (не піддаються контролю), відносно-контрольовані та контрольовані; за змістовним навантаженням — на економічні, політичні, правові і культурні; за характером впливу на правову соціалізацію — на безпосередні (чинять прямий вплив на особу, наприклад, сім'я) та опосередковані (чинять вплив на ті

фактори, котрі, у свою чергу, чинять безпосередній вплив на особу, наприклад, державна податкова політика).

Що ж до поняття культури, то у літературі виділяють такі основні підходи до розуміння культури. Так, В. І. Поліщук виокремлює три концепції культури: антропологічну, соціологічну та філософську. Суть першого підходу полягає в унікальності кожної конкретної культури та субкультури, при цьому ті розуміються широко та ототожнюються з суспільним життям. Другий виходить з того, що культура є своєрідною формою організації життя людини і суспільства. Третій тлумачить її як спосіб існування суспільства [5, с. 16–18]. Вважаємо, що означена класифікація є надто умовною, адже охоплює, “згуртовує” часто-густо суперечливі інтерпретації культури.

На нашу думку, можливо зафіксувати декілька ознак культури, які вважаються загальноприйнятими: культура є результатом діяльності людини і протиставляється стихійним природним явищам; явища, котрі можна назвати об’єктами культури, наділені смислом: будь-який культурний об’єкт є своєрідним текстом, його можна “читати”, інтерпретувати. Саме тому, наприклад, структуралісти та постструктуралісти наполягають саме на символічному розумінні культури (Р. Барт, М. Фуко, Ж. Дерріда); культура характеризує рівень розвитку людини та суспільства, є способом їх оцінки.

Є спокуса думати, що поняття правової культури можна сформулювати аналітичним шляхом, або, спрощено кажучи, перейти від загального поняття культури до конкретнішого правової культури можна шляхом додавання слова “правовий”. Принаймні у випадку правової культури такий підхід буде навряд чи продуктивним. Явище правової культури є вкрай своєрідним і потребує самостійного розгляду. Але слід зробити застереження. Ми не намагатимемось подати чітку дефініцію правової культури. Така дефініція неминуче обмежує і, врешті, не може адекватно відобразити позначуване поняття. Це, втім, не виключає необхідності формування поняття про правову культуру шляхом вказівки на ті елементи, ознаки та властивості, котрі їй притаманні.

Пояснюючи плюралізм дефініцій поняття правової культури, І. П. Коваленко вказує, що його причини можна “пояснити тим, що в кожному окремому випадку наукового дослідження поняття “правова культура” використовується в певному змістовому контексті. Тому хоча в багатьох наукових працях зберігаються певні спільні ознаки у визначенні поняття правової культури, але в кожному окремому випадку перед ученими постає завдання — дослідити правову культуру відповідно до конкретного контексту розвитку суспільства” [6].

Проте означене положення видається дещо сумнівним. Певна річ, змістовне насичення конкретно-історичних типів правової культури не може бути однаковим. Однак видається, що означений плюралізм змістовного насичення правової культури не породжує плюралізм її дефініцій. Саме поняття правової культури залишається незмінним за будь-яких конкретних її історичних типів. Причину означеного плюралізму дефініцій можна радше вбачати в тому, що термін “правова культура” позначає, насправді, не одне, а декілька пов’язаних між собою понять. Зокрема, ми можемо говорити про правову культуру особистості. Вона може бути високою чи то низькою, і стверджувати це значить те саме, що й приписувати особі певний розвиток її правосвідомості (знову ж таки високий чи то низький).

Ми також можемо говорити про правову культуру суспільства: в цьому розумінні йдеться про характеристику конкретно історичних особливостей правової системи суспільства (її інституційної, нормативної та функційної складових).

У правовій культурі виділяють динамічний аспект, який визначають як якісний стан правового життя суспільства (А. П. Семітко, Р. К. Русинов), і статичну, або “ідеальну”, форму, яка визначена суспільно-політичною практикою як сукупність критеріїв оцінки існуючої правової культури і є системою правових цінностей (В. В. Копейчиков, О. Ф. Скакун), “ідеальних” правових форм [7, с. 8].

С. І. Максимов виділяє три концепції правової культури: ціннісну, діяльнісну і знакову. Причому, на думку вченого, ці концепції не тільки не виключають одна одну, але й виражають рівні правової культури: рівень правосвідомості або культуру правової свідомості; інституційний рівень або рівень знакових форм — норм та інститутів (інституційна правова культура); рівень правової діяльності або культуру правового спілкування (діяльності). При цьому кожен з цих рівнів є певною мірою, формою буття духовного — цінностей або ідеї права, її реалізації (у законах) та здійснення (у правовій поведінці) [8, с. 212]. Перший рівень включає цінності та ідеали і загальне праворозуміння, другий — рівень розвитку юридичних текстів, у тому числі законодавства, третій — юридичну діяльність (це, так би мовити, культура “права у дії”, що охоплює рівень розвитку правотворчості та правореалізації, а також стан розвитку правової науки).

Людська діяльність може мати пряме та опосередковане відношення до правової культури. Діяльність суб'єкта перебуває у полі правової культури, коли він займається правореалізацією в її різноманітних формах. Опосередковано діяльність суб'єкта може стосуватися сфери правової культури, коли він, наприклад, викладає в художній формі правові погляди, ідеї тощо: така діяльність хоч і не безпосередньо, але своїм ідеологічним змістом “втручається” в правову культуру [9, с. 495].

І. П. Коваленко вказує, що у літературі склалися два основні підходи до розуміння сутності правової культури, правовий і культурологічний та відповідно два розуміння сутності цього суспільно-правового явища [6]. У межах правового підходу, вказує дослідниця, поняття правової культури трактується з точки зору права, тобто право є провідним компонентом, а культура підпорядкованим. Це, на її думку, можна пояснити тим фактом, що дослідження у царині правової культури здійснювались переважно представниками юриспруденції.

Проте для західної юридичної науки більш властивим є розуміння правової культури в межах культурологічного підходу, де “культура є головним суб'єктом цього явища, а право — предикатом” [6]. Означена обставина начебто зумовлює ширший зміст цього поняття, адже правова культура тлумачилася не як феномен правової системи, а радше як таке, що пронизує всю систему суспільних відносин.

Здається, ми розуміємо, що мала на увазі дослідниця, і в її позиції є раціональне зерно. Не можна недобачити, що радянський підхід до розуміння правової культури відрізняється від західного. Але сам спосіб їхнього розмежування — на тій підставі, що в одному випадку логічним суб'єктом є “право”, а предикатом — “культура”, а в другому, навпаки, — викликає подив, адже суб'єктом завжди виступає певний предмет, а предикатом — індексикальний перелік його ознак. Ситуація незмінна за будь-яких обставин: “культура” — суб'єкт, а от “правова”, — звісно, предикат. Різниця відтак полягає не в іншій логічній структурі досліджуваного поняття, тоді б це були, взагалі кажучи, два різні поняття.

Р. Барт стверджував, що будь-який текст містить велику кількість різноманітних “входів”, котрі зумовлюють строкатість його інтерпретацій. Вважаємо, те ж справедливо щодо наукових проблем. Для радянського правознавства “вхід” у проблему правової культури відбувся через марксистсько-ленінське вчення про базис і надбудову, що у сукупності з юридичним позитивізмом призвели до розуміння й правової культури як явища надбудовного, такого, що “обслуговує”, зрештою, економічні потреби домінуючого класу.

Переконатись у цьому нескладно. Так, В. Нерсисянц розглядав правову культуру як “... усю правову надбудову суспільства” [10, с. 406], а В. Лазарев — як правову систему суспільства [11, с. 168]. У цьому ж дусі розгортаються думки інших відомих правознавців [5, с. 187].

Натомість західній юридичній науці означена орієнтація не властива. До всього правова культура становить там радше інтерес культурологів та антропологів. Тому тут переважно вивчаються аспекти такі, як вплив мови юриста на його мислення, диференціація та уніфікація правових культур різних народів тощо. Тобто тут

вивчаються дещо інші порівняно з вітчизняною наукою аспекти за допомогою іншого інструментарію — культурології, антропології, мовної філософії тощо.

Водночас своєрідною “силою тяжіння” для вітчизняних досліджень правової культури (як і, зрештою, для досліджень у сусідній Росії) є закон та його відбиття у свідомості певних груп населення — молоді, підлітків, студентів, курсантів та деяких інших груп населення.

Між тим правову культуру також можна розглядати на суб’єктивному та об’єктивному рівнях. В об’єктивному розумінні правова культура відривається від її носія (суспільства чи окремої людини) та становить самостійний символічний простір. У такому розумінні явища культури розглядають структуралісти. В об’єктивному розумінні культура не залежить від непостійності психіки її носія та може бути предметом об’єктивного спостереження. Саме в цьому смислі ми можемо говорити, наприклад, про високу чи низьку культуру правотворчості чи правозастосування.

Правова культура на суб’єктивному рівні є характеристикою рівня правового досвіду її носія (суспільства чи окремих людей), охоплюючи його праворозуміння, знання про право, переконання та аксіологічні установки. Саме в цьому смислі ми можемо говорити про низьку правову культуру, наприклад, злочинців тощо.

Звернемося до питання співвідношення правової культури та правової свідомості. Аналіз навчальної літератури теж доходить висновку, що різниця між цими явищами є досить нечіткою [11, с. 193]. Справді, ми можемо говорити про високий рівень правової свідомості певної людини, а можемо у тому ж смислі стверджувати, що в неї високий рівень правової культури, і навпаки.

Якщо розглядати правову культуру на рівні свідомості окремого суб’єкта чи суспільства, то ця відмінність буде майже ілюзорною. Таким чином, протиставлення правової свідомості та правової культури можливе лише за умови об’єктивістського розуміння останньої як сукупності усіх явищ правової дійсності. Лише тоді ці поняття можуть бути відносно чітко розмежовані.

Що стосується співвідношення правової культури суб’єкта та його правосвідомості, то ці поняття перегинаються за обсягом майже повністю, будучи розмежованими за змістом (відмінність у визначенні неістотно впливає на збіг обсягів понять).

У свою чергу, правовий світогляд — це комплекс поглядів і уявлень людини щодо її природних прав і можливостей у суспільстві задовольняти потреби свого існування і розвитку, які в подальшому визначають засади інтерпретації людиною правової дійсності. З огляду на це, його співвідношення з правовою свідомістю виглядає так, що правовий світогляд є частиною правосвідомості, котра визначає засади її функціонування.

Таким чином, правова соціалізація нерозривно пов’язана із зростанням правової свідомості та правової культури суб’єкта. Тому правову соціалізацію правомірно розглядати як процес становлення правової свідомості суб’єкта та його правової культури. Становлення правової свідомості, її нормативної, регулятивної та аксіологічної складових є однією із форм соціалізації. Правова свідомість — це явище, так би мовити, внутрішнє, воно виявляє себе у думках суб’єкта, в тому, які він має знання про чинне право, як ставиться до нього та чи узгоджує із ним свою реальну поведінку. Безперечно, правова соціалізація стосується правової свідомості, незважаючи на те, що становлення правової свідомості можна розглядати як форму правової соціалізації, котра стосується інтелектуально-психічного розвитку учасника суспільних відносин. Правова соціалізація передбачає зріст індивідуальної правосвідомості людини, її юридичного мислення. Таку форму правової соціалізації неможливо було б назвати правовою інкультурацією.

Резюмуючи наведене вище, дозволимо собі стверджувати таке. Правовий світогляд закладає аксіологічні основи сприйняття правової дійсності та має фундаментальне значення для формування правової свідомості та правової культури.

Правова соціалізація відбувається через формування як правової свідомості, так і правової культури.

Список використаних джерел

1. Борисов, Е. В. Основные черты постметафизической онтологии [Текст] / Е. В. Борисов. — Томск : Изд-во ТГУ, 2009. — 120 с.
2. Скирбекк, Г. История философии [Текст] / Г. Скирбекк, Н. Гилье. — [пер с англ.]. — М. : ВЛАДОС, 2003. — 800 с.
3. Полищук, В. И. Культурология [Текст] / В. И. Полищук. — М. : Гардарики, 1999. — 446 с.
4. Вопленко, Н. Н. Правосознание и правовая культура [Текст] / Н. Н. Вопленко. — Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2000. — 52 с.
5. Алексеев, С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве [Текст] / С. С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1966. — 187 с.
6. Коваленко, І. П. Правова соціалізація особистості як процес формування правової культури / І. П. Коваленко // Культура України. — 2011. — Вип. 32 [Електронний ресурс] Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — URL : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ku/2011_32/32-1-12.pdf.
7. Ганзенко, О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / О. О. Ганзенко. — Запоріжжя, 2002. — 18 с.
8. Максимов, С. І. Правова культура та її роль у формуванні правової системи [Текст] / С. І. Максимов // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. — 2011. — № 8. — С. 212–213.
9. Общая теория права [Текст] : [курс лекц.] / под ред. В. К. Бабаева. — Нижний Новгород : [Б.и.], 1993. — 544 с.
10. Проблемы общей теории права и государства [Текст] : [учебн. для вузов] / под. общ. ред. В. С. Нерсесянца. — М. : Норма, 2004. — 832 с.
11. Общая теория права и государства [Текст] / под ред. В. В. Лазарева. — М. : Юристъ, 1997. — 324 с.

Надійшла до редакції 22.04.2013

Горецкая Х. В. Соотношение правовой социализации и правовой культуры: философско-правовое измерение

Осуществлено філософсько-правове дослідження співвідношення правової соціалізації і правової культури. Правове мировоззрення закладає аксіологічні основи сприйняття правової дійсності і має фундаментальне значення для формування правового свідомості і правової культури. Правова соціалізація відбувається через формування як правового свідомості, так і правової культури.

Ключевые слова: правовая социализация, правовая культура, правовое мировоззрение, правовое сознание.

Horetska, Kh. V. Correlation of Legal Socialization and Legal Culture: Philosophical and Legal Aspects

The article is devoted to the study of philosophical and legal relationship between legal socialization and legal culture. Legal philosophy lays axiological foundations of perception and legal reality is fundamental to the formation of legal awareness and legal culture. Legal socialization occurs through the formation of both legal awareness and legal culture.

Keywords: legal socialization, legal culture, legal philosophy, legal consciousness.

